Juozas Brazauskas

JULIJOS JANULAITYTĖS-BILIŪNIENĖS (1880–1978) VAIDMUO RAŠYTOJO JONO BILIŪNO GYVENIME IR KŪRYBOJE

Julija Janulaitytė – gydytoja, Lietuvos visuomenės ir politikos veikėja, pirmojo profesionalaus lietuvių rašytojo Jono Biliūno žmona, istoriko ir politikos veikėjo Augustino Janulaičio sesuo, Stasio Matjošaičio-Esmaičio žmona, žymios pedagogės dr. Meilės Lukšienės motina. Jau šis įvardijimas liudija Juliją buvus neeilinę asmenybę.

Gimė Julija 1880 m. Molavėnuose, dabartiniame Šiaulių rajone. 1978 m. mirė Vilniuje, palaidota Kaune, Petrašiūnų kapinėse.

PIRMOSIOS STUDIJOS

Mokėsi Šiaulių ir Mintaujos gimnazijose. 1901 m. Jonas Biliūnas stojo į Dorpato (dabar Tartu) universitetą. Kas norėjo tuomet Lietuvos žmonėms tarnauti, rinkdavosi mediciną ar teisę. Tik tuos mokslus pabaigęs, galėjo lengvai rasti darbo Lietuvoje. Jonas Biliūnas pasirinko medicinos studijas.

Lietuvos studentais J. Biliūnas buvo mažiau patenkintas negu gimnazistais. Dorpate jis matė tingėjimą, apatiją, girtuokliavimą. Dorpate buvo lietuvių studentų draugija. Per žiemą Jonas Biliūnas sukūrė ketvertą eilėraščių. Posmais išsakė tai, kas susitvenkė krūtinėje. Gruodį jis parašė eilėraštį *Kalinys*, skirtą visiems, kurie už anticarines nuotaikas, už lietuvybės platinimą pateko už grotų. Eilėraštyje *Svajonė* išliejo graudulį dėl savo tėvynės vargų: *Ar atbus tėvynė, ar ateis gadynė, kai žus tamsa, burtai, vergija*? Eilėraštyje *Į draugą* pradėjo klausimais: *Dėl ko pagimdė tave motina? Dėl ko tėvas leido į mokslą? Argi vien tik dėl savęs čionai gyveni*? Čia pat pateikė atsakymą: *Gavai apšvietimą, esi pilnas jėgų – padėk šviesti liaudį, naikinti tamsybę. Nemigdyk savo sąžinės, tarsi artojas imkis darbo*.

Bet tų pačių metų pavasarį Jonas Biliūnas buvo pašalintas iš universiteto už dalyvavimą studentų demonstracijose. Pašalino be teisės grįžti į universitetą visoje Rusijos imperijoje. *Mano padėjimas bjauriai atsišaukė ant mano psichiško ir dvasiško gyvenimo, tankiai esu bjauriausioj melancholijoj – ir negaliu užsiimti*. Turėjo omenyje kūrybą. Jam pakako valios ir ryžto įveikti lemties mestus išbandymus ir surasti išeitį.

Ieškodamas pragyvenimo šaltinio, 1901 m. pavasarį trumpam užsibuvo Liepojoje, bet čia galėjo pakliūti į žandarų rankas. Atvyko į Šiaulius, kur susipažino su jauna tamsiaplauke, skaisčiaveide mergina Julija Janulaityte (1880–1978). Su ja 1901 m. Šiauliuose susižadėjo.

Tais pačiais metais Julija Kazanės universitete gavo dantų techniko teises. Šiauliuose buvo keletas jaunuolių, išvarytų iš Dorpato universiteto, tarp jų Julijos brolis Augustinas Janulaitis. Jis perleido Jonui Biliūnui porą pamokų, kol daugiau atsirado.

Jaunimas degė visuomeninio darbo, rūpėjo jam lietuviškos spaudos atgavimas, kova prieš caro valdžią. Netoli Šiaulių. Molavėnuose, gyveno Povilas Višinskis. Apie jį telkėsi demokratai ir liberalai. Tam būreliui priklausė įvairių pažiūrų žmonių: dar nebuvo galutinai atsiskyrę socialdemokratai nuo demokratų. P. Višinskis susidraugavo su Jonu Biliūnu, nors jų pažiūros skyrėsi. Tai buvo artimos sielos, abudu buvo poetai savo sieloje, giliai jaučią žmones, mylį dailę ir linkę pasvajoti.

Povilo Višinskio skatinamas, Biliūnas pradėjo daugiau rašyti beletristikos. Jau tada jis buvo artimas socialistams jausmais, bet ne protu. Vyko gyva diskusija tarp socialdemokratų ir demokratų. 1901 m. *Varpo* nr. 5 ir 6 pasirodė pirmasis varpininkų mėginimas žvelgti į ateitį ir savo credo nustatyti.

Tai buvo Blindos (P. Višinskio) straipsnis. Jame rašoma: *Mūsų idealas – laisva, neprigulminga Lietuva, nusikračiusi nuo svetimųjų ir savų despotų, pamynusi po kojomis tamsybes, išvien su kitomis liuosomis tautomis rūpinasi apie pagerinimą savo ekonomiško būvio ir žengia pirmyn*. Tai buvo ne euforijos apimto idealisto, kaip dažnai į P. Višinskį žiūrėjo bendražygiai Juozas Bagdonas, Jonas Vileišis. Tai buvo pragmatiško politiko pozicija.

1902 m. įvyko steigiamasis Lietuvių demokratų partijos suvažiavimas, kuriame dalyvavo ir Jonas Biliūnas. Balsų dauguma buvo nutarta, kad tuo pačiu metu galima priklausyti ir demokratų, ir socialdemokratų partijoms. Aiškios takoskyros nebuvo. Jonas Biliūnas vis dar svajojo patraukti demokratus į socialdemokratų pusę. Apie tai svajojo ne vien tik Biliūnas.

Jis nematė pavojaus tautiniame judėjime nuo gimstančių partijų. Priešingai: *Ta tauta tvirta, kurioj yra stiprios, organizuotos su išdirbtomis programomis partijos, kur visas tautinis darbas padalintas tarp atskirų, nors ir nesutinkančių partijų. Toks padalijimas triūso būtinai reikalingas prie dabartinių sąlygų ir rodo tiktai sustiprėjimą tautinio organizmo. Priešingos partijos gali ir nekenkti tautiniam judėjimui, bet papildyti jį*.

1902 m. persikėlė į Panevėžį, vertėsi pamokomis, dirbo visuomeninį darbą. Kovojo su nepritekliumi. Į Anykščius važiuodavo trumpam aplankyti gimines, bet ne kapeikauti iš artimųjų ir pažįstamų. Jau buvo susirgęs tuberkulioze. Jonas padėjo Julijai pasiruošti egzaminams Mintaujos gimnazijoje, kurią ji baigė eksternu. Jos tikslas buvo grąžinti skolas ir laikyti dantų gydytojo egzaminus Charkovo medicinos universitete.

Gyveno J. Biliūnas Panevėžyje gerai. Julija pradėjo dirbti mieste. Gyveno Moigių namuose (dabar kraštotyros muziejus). Butas buvo geras, erdvūs kambariai. Dalyvavo visuomeniniame gyvenime: platino lietuvišką literatūrą, nors Panevėžys buvo labai sulenkėjęs.

Atkreipė žandarų dėmesį. Tais laikais Jonas Biliūnas buvo vienas gražiausių vyrų: akys gilios, su stipria išraiška, veidas baltas, plaukai tamsūs. Jo akyse spindėjo kūrybiškumas kartu su skausmu, liūdesiu.

KĄ PASIRINKTI

Jonas Biliūnas išvažiavo į Peterburgą rūpintis, kad būtų priimtas atgal į universitetą, bet nieko nepešė. 1903 m., pasirūpinęs stipendija, išvažiavo į Leipcigą studijuoti komersanto profesijos. Studijuoti šią profesiją ėmė artimųjų įkalbinėjimas. Reikėjo amatą įsigyti. Bet traukė literatūra. Laisvės pojūtis, muziejai, knygynai, bibliotekos, teatrai, nors viskam trūko pinigų, viliojo kūrėją: *Esu įsimylėjęs į užsienio gyvenimą. Ant manęs jis daro gerą įspūdį ir net turi įtėkmę ant darbo. Nežinau tik, kaip ilgai pagyvensiu, nors dar taip greitai nenorėčiau grįžti. Turiu daug darbo ir daug projektų, kurie galbūt ir pasibaigs svajonėmis tik,* – rašė viename laiške Jurgiui Šlapeliui. Joną Biliūną žavėjo Leipcigo universiteto knygynas. Jame tarp knygų jautėsi „tartum bažnyčioje“.

Tačiau tuoj pat J. Biliūnui iškilo esminė dilema: *Aš ypatiškai labai jautrus žmogus, dėl to, savo saiku kitus matuodamas, dažnai galiu apsirikti. Mane ypatiškai per daug siauru žmogu[m] nelaikyk. Kad būčiau siauru, nekentėčiau taip daug dvasiškai dėlei literatūriškos ir partinės etikos (teisybė, dar neišdirbtos). Šitie klausimai mane visą pusmetį jau kankina. Kad kiekviena politiška partija, norint pasisekimo, turi būt siaura, tą maždaug pripažįstu, nes svyruojančios partijos politikoj, abejoju, kad būtų turėję kada pasisekimą. Bet tai apie politikus, kurie ant sienos lipa, nieko nežiūrėdami. Bet ką daryti nepolitikams arba tokiems menkiems politikams, kaip aš, kurie, nors pripažįsta žinomos partijos pamatus, vienok daugiausia yra žmonėms jausmų, kuriuos labiau prie savęs traukia ne politika, bet dailės literatūra arba tam lygūs dalykai, kurie labiau norėtųsi rašinėti ne politiškus ar ekonomiškus straipsnius, bet ką nors mėginti iš dailios literatūros arba jos istorijos; kuriems rūpi ne taip politika, kaip žmogaus dvasia, jo psichika? Ką išrinkti? Prie ko linkti? Kur nauda didesnė būtų? Ar ne svarbesni už ypatiškus palinkimus visūmenės reikalai?*

Dilema greitai buvo išspręsta – nugalėjo prigimtinis pašaukimas kurti. Teigdamas, kad kultūros darbas yra toks pat garbingas, kaip visuomeninis, ir vildamasis, kad po spaudos atgavimo inteligentija galės pragyventi „plunksna mintant“.

1903 m. pabaigoje – 1904 m. pradžioje subrendo nauja Jono Biliūno dvasios krizė. Gausi korespondencija liudija, kad jo pasaulėžiūroje ir charakteryje pradėjo blėsti jaunatviškas kategoriškumas, įkarštis, įsitikinimas savo teisumu, užleisdami vietą abejonėms, svarstymams, dramatiškiems apmąstymams.

Atrodė, kad Jonas Biliūnas pasitraukė iš socialdemokratų partijos ir galutinai atsidėjo literatūrai: 1904 m. vasario 12 d. rašė laiške V. Kapsukui: *Nežinau, kaip kiti, o aš visai nuo politikos ir partijos nusišalinau: atsibodo ji man, nervus suardė, – nesinori nė kuo iš tų dalykų užsiimti, nors ir pirma iš manęs partijos politikas ir agitatorius buvo labai menkas <…> Daug ramiau jaučiuosi universiteto knygyne, tarp leksikonų, senų knygų – nėra ten nė pykčių, nė konkurencijos, – ramu kaip bažnyčioje*.

Bet gyvenimas susiklostė ne taip, kaip norėjosi. Literatūros darbas nešė *skurdą ir badą.* Vargo ir nepritekliaus dienos tęsėsi iki mirties. O tai atitraukdavo nuo kūrybos, stumdavo į nevilį. O ir socialdemokratai jo nepaleido... Prikalbino bendradarbiauti lietuvių moksleivių laikraštyje *Draugas*. Pirmasis numeris išėjo 1904 m. gegužės mėn. Jame buvo Jono Biliūno apsakymėlis *Pabėgėlis* ir *Laiškas iš užsienio*.

Pastarajame apsakyme Jonas Biliūnas kviečia lietuvių jaunimą važiuoti į užsienį mokytis, kad žmogus pajustų laisvę galvoti. Jis siūlo važiuoti iš carinės priespaudos ir todėl, kad užsienyje žmogus mokosi mylėti savo kraštą: *Matydamas, kaip čia visi myli mokslą, pradedi ir pats daugiau dirbti, pradedi tu jį mylėti, jam pasišvęsti, stengdamasis prašalinti tinginį ir apatiją... Lengviau daros ant širdies matant, kaip nors kiti laisviau gyvena, myli kalbą ir kraštą, literatūrą ir kultūrą <…> Pradedi tada tikėti, kad ateis laikas, kuomet ir tavo krašte taip bus*.

1904 m. sugrįžo iš Leipcigo sirgdamas paūmėjusia tuberkulioze. Nepaisydami negalavimų, Jonas ir Julija vedė 1904 m. rugpjūčio 4 d. Šiaulių klebonas buvo labai formalus. Reikėjo atlikti išpažintį. Jonas Bilūnas Šiauliuose buvo pagarsėjęs kaip didelis cicilikas, bedievis. Buvo Panevėžyje protingas kunigas Povilas Korzonas (1878–1943). Nuėjo pas jį pasitarti. Atsiminimuose Julija rašė: *Jonas sako: „Nenoriu veidmainiauti“.*

Kunigas Korzonas sako: „Palauk, pasirašysiu laišką“. Gaunam laišką užantspauduotą nuvežti klebonui į Šiaulius. Kurį laiką jų keliai išsiskyrė. 1904 m. Julija išvyko į Charkovo universitetą laikyti egzaminų eksternu.

Dantų gydytoja Julija Janulaitytė ir rašytojas Jonas Biliūnas po vestuvių Panevėžyje. 1904. LMAVB

LIGA PROGRESUOJA

Sveikatą alinanti džiova trukdė susikaupti kūrybos darbui. Vildamasis pagyti, Jonas Biliūnas 1904 m. rudenį išvažiavo į Šveicariją, Ciurichą. Ten žavėjosi gamta, sekė kultūrinį gyvenimą, universitete toliau studijavo literatūrą.

Skurdžiai gyvendamas Ciuriche, pirmą semestrą lankė universitetą, kol liga neprogresavo. Antrą semestrą vis dažniau paskaitas praleisdavo, kilo temperatūra. Liga nesitaisė, ir 1905 m. pradžioje pasiguodė laiške žmonai, kad norįs grįžti į Lietuvą. 1905 m. vasario pabaigoje pas Joną atvyko žmona Julija. Nuotaika kiek pagerėjo, atsirado noras kurti. Tuo laiku buvo parašytas *Laimės žiburys*.

Pasiaukojantis jaunos žmonos rūpestingumas ir slaugymas daug ką išgelbėjo. Lietuva būtų Jono Biliūno netekusi bent dvejais metais anksčiau, tais dvejais metais, kurie buvo patys na-

šiausi jo kūryboje: *Liūdna pasaka, Piestupis, Brisiaus galas*. Jau mūsų minėtas apsakymas *Laimės žiburys*.

Apsakyme *Laimės žiburys* keliamos aukos visuomenės labui prasmingumas. Kūrinyje sudėtos rašytojo ir geriausių to meto žmonių viltys, kad šviesus žmogaus protas kaip pasklidęs alegorinis žiburys pagaliau sunaikins nelaisvę, o su ja grius ir moralė, paremta žmogaus neapykanta žmogui. Laimė įsiviešpataus pasaulyje tada, kai visi suvoks žmogaus vertę, o tarpusavio santykius rems meilė ir pagarba.

Kūrinyje regime vyrus ir moteris, drauge pasirenkančius tą patį kolektyvinį siekį: *Tai buvo XX a. pradžios pažangaus galvojimo vizija. Vyrai ir moterys lygūs tame pačiame darbe. Pasirenkama savo laisva valia, nepaisant tėvų, brolių ir seserų įtikinėjimų, jog per daug rizikuojama*. (V. Kavolis)

Pragyvenimas Šveicarijoje buvo brangus, mokslui ir knygoms reikėjo sukti nuo maisto. Organizmas silpo. Gydytojai patarė važiuoti namo, nes, anot jų, liko gyventi tik keli mėnesiai. Gegužės pradžioje grįžo su žmona į Lietuvą. Vasarą Biliūnas praleido Rozalimo miestelyje pušyno apsuptyje. Artinosi ruduo. Nutarė su žmona važiuoti į Krymą. Anksčiau ten gydėsi V. Kudirka, P. Višinskis, gydytojai patarė važiuoti į Zakopanę. Į Lenkijos kurortą Jonas Biliūnas išvyko vienas. Žmona Julija liko Kaune, sunkiai dirbo. Gavo laišką iš sanatorijos vyriausiojo gydytojo: atvažiuoti atsiimti ligonio. Nuvykusi į Zakopanę, kartu su Jonu Biliūnu gyveno iki pavasario. Julija darė viską, kas buvo įmanoma, kas tik buvo reikalinga Jono Biliūno nykstančiai sveikatai gaivinti. Biliūnas vėl bandė rašyti.

1906 m. balandžio mėn. 28 d. abu sugrįžo į Lietuvą. Jonas Biliūnas jau buvo beviltiškas ligonis. Jis liko patenkintas atsidūręs Niuronyse: *Dabar tikrai pasitaisysiu, įtraukęs žiedų kvapo, gryno oro*. Ji vargino kosulys. Labai toli negalėjo eiti Šventosios pakrante. Ramino save: *Kitais metais būsiu visai stiprus, einu geryn*.

Per vasarą gyveno Kačerginėje. Puikus miškas. Surado jam gražų kambariuką ant kalnelio tarp jaunų pušų. Vaistų nuo džiovos tuo metu nebuvo: gydyta oru ir geru maistu. Brolis Mykolas tą pavasarį neiškirto didesnių langų, iškirto juos rudenį, bet jo jaunylis brolis Jonas į Niūronis niekados nebesugrįžo.

PASKUTINĖ STOTELĖ – ZAKOPANĖ

1906 m. rudenį Jonui Biliūnui vėl teko važiuoti į Zakopanę. Tai buvo paskutinė jo kelionė. Dundant traukiniu, Jonas Biliūnas ėmė niūniuoti A. Baranausko *Sudiev, Lietuva*. Privažiavus pasienį, abiem ašaros riedėjo per veidą. *Nejaugi negrįšiu?* Julija ramino: *Gyvensime Lietuvos kaime, mažame namelyje*. Zakopanėje gulėjo lovoje ištisai, tik kartais nueidavo į knygyną. Į Lietuvą nebegalėjo vežti, gydytojai nebepatarė judėti iš vietos.

Iš spaudos sužinojo apie Povilo Višinskio mirtį: *Jeigu jau su juo taip įvyko, tai ką jau man bedaryti. Tikrai reikia ruoštis tai baisiai kelionei. Kad dar nors porą metų, noriu ilgesnį dalyką parašyti* (ko gero, *Liūdną pasaką* – J. B). *Reikia dirbti, dirbti daugiau*.

1907 m., likus keliems mėnesiams iki mirties, pabaigė rašyti *Liūdną pasaką*: *Ėmė noras suimti gniaužtan visą tą pakvipusį orą ir, pravėrus savo krūtinę, vienu rėžtu sugrūsti jį plaučiuosna: pasotinti juos, alkanus, to oro ištroškusius. Bet buvau toksai silpnas, tos galios neturėjau*. Apysakoje kalbama apie 1863 m. sukilimą, jo numalšinimą, bet dar labiau apie žmogaus viltį ir jos sudaužymą, apie pasityčiojimą ir užuojautą.

J. Biliūnas visada laiko bėgimą itin jautriai išgyvenęs. Į viską jis žiūrėjo tarsi iš laiko perspektyvos. Retai pasitaikė personažas, kuriam gyvenimas galu gale atneštų laimę. Tarp rašytojo skatinamų vertybių buvo jautrumas žmogui. Kitų nelaimę matė pirmiau negu savąją, suvokė, kad kitų negandos gali būti didesnės. *Liūdnoje pasakoje* atsiskleidė autoriaus prozos humanizmas, moralinės vertybės, kuriomis rėmėsi rašytojas, vaizduodamas gyvenimą. Artėjo ir paties J. Biliūno gyvenimo pabaiga...

Zakopanėje Julija vertėsi dantų gydytojos praktika. Žiemos pabaigoje grąžino garbės skolą (300 rub.), kurią suteikė Vladimiras Zubovas. Paskutinę vasarą Biliūnai gyveno gana linksmai. Jaunimas juos lankydavo. Užsimezgė nuoširdūs pokalbiai. Jonas Biliūnas sakė: *Pasitaiko gabių žmonių: jų gražus vidus nesiderina su išore.* Lapkričio pradžioje atvažiavo į Zakopanę Graurokienė su dukra. Turėta daug bendrų pažįstamų, atsirado įdomios kalbos. Ji buvo vienintelė lietuvė Jono Biliūno laidotuvėse, nes kiti jau buvo išvykę į Lietuvą... Prisimindamas Lietuvą, Biliūnas ypač mėgo prisiminti savo vaikystę ir bendrai išgyventus su Julija metus, bendras pažintis, savo artimuosius...

Prieš mirtį ruošėsi atlikti išpažintį pas dorą kunigą. *Šventasis Raštas* nuolat buvo prie jo lovos. Dažnai skaitydavo ir gėrėdavosi, kiek daug poezijos, doros. Tai patvirtina Jono Biliūno laiškas Julijos motinai Agotai Janulaitienei, rašytas 1907 m. lapkričio 22 d.:

<...>..Aš , Mamyt, esu sveikesnis, tik vis tebeguliu lovoj. Julytė kaip aniolas sargas mane prižiūri ir rūpinasi. Jai ir numiręs būsiu dėkingas. Gulėdamas, Mamyte, ilgą laiką patale, daug skaitau ir misliju. Ir persitikrinau, kad brangiausias ir švenčiausias daiktas žmogui yra Tikėjimas. Jisai tik žmogų nuramina ir laimingą padaro. Taigi žadu šiais metais atbūti iš viso gyvenimo išpažintį arba spaviednį. Užtat, Mamyte, jeigu tamstą kada užrūstinau, prašau iš visos širdies man atleisti ir dovanoti.

Kaip iš tikrųjų buvo: atliko išpažintį ar ne? Abejonė iškyla dėl to, kad pati žmona daug vėliau prisiminė vieną buvusį epizodą. Prieš mirtį aplankęs Biliūną jaunas kunigas, ir jiedu pradėję diskusijas religiniais klausimais. Tas kunigas buvo apsilankęs kokius tris kartus. Kai kunigas išėjo. Biliūnas pasakęs žmonai: *Jis tik jėzuitas, nieko daugiau. Erzina mane jis*. Ką kalbėjo jiedu, dėl ko ginčijosi, Julija nežinojo. Tik prisiminė, kad Jonas sėdėjo lovoj užkaitęs. Jis greitai užsidegdavo. Ar tai buvo tas pats kunigas, kurį norėjęs kviestis išpažinčiai, ar kitas, užėjęs tik aplankyti, nėra aišku iš Julijos Biliūnienės atsiminimų.

Bet buvo aiški išreikšta valia atlikti šį aktą. Ar ne tam jis užsisakė knygą iš Vilniaus apie išpažintį? Be to, kalbėjo žmonai ir rašė uošvei Agotai Janulaitienei. Iš laiškų rinkinio buvo išimtas laiškas, kur Jonas Biliūnas iškelia religiją ir kalba apie išpažintį. Nėra nei religinių knygų sąrašo. Vietoj knygų sudėti tik Juozapo Zavadskio katalogo 1908-iems metams numeriai. O jie nieko nesako.

Mirė Jonas Biliūnas po vieno kraujoplūdžio ryte 1907 m. gruodžio 8 d. Žmona miegojo kitame kambaryje, nieko negirdėjo. Laidotuvės įvyko gruodžio 9 d. Zakopanės kapinėse, netoli šoninio įėjimo. Palaidojusi vyrą, vėliau ant jo kapo pastatė kryžių, kaip jis buvo prašęs. Tik ne prie Šventosios upės kranto, o Zakopanėje.

Žinia apie Jono Biliūno mirtį labai sujaudino visą Niūronių kaimą: vieni gailėjo, kad jis toks jaunas mirė, kiti – kad mirė svetimame krašte, o buvo ir tokių, kurie tiesiog nenorėjo tikėti, kad toks mokytojas žmogus imtų taip sau ir numirtų...

Julija Janulaitytė-Biliūnienė. 1908. LMAVB

Tuoj po vyro mirties dar 1907 m. gruodžio mėn. Julija Biliūnienė rašė Jurgiui Šauliui: *Aš lieku Zakopanėje iki rudens. Uždirbus kiek pastatysiu kryžių, sulaukus pavasario pasodinsiu žolynus, kad puoštų jo kapelį. Tiek galiu pasakyti Tamstai, (buvo) šventas žmogus.*

Julija Zakopanėje gyveno iki 1913 m. Per tą laiką dar buvo išvykusi į Paryžių pagilinti gydytojos žinias ir praktiką. Per tą laiką iš jos buto Zakopanėje išvogta dalis susirašinėjimo su Jonu Biliūnu ir kitais asmenimis laiškų, nuotraukų. Kita dalis laišku pražuvo karo metais Troškūnuose, palikti pas seną, gerai jau žinomą jos tarnaitę. Šie laiškai būtų nušvietę šio tauraus ir kilnaus poeto psichiką, dvasios gyvenimo bei kūrybos kelią. 1913 m. Julija Biliūnienė sugrįžo į Lietuvą.

1908 m. *Vilniaus Žiniose* buvo išspausdintas eilėraštis *Kad numirsiu, man pakaskit*, parašytas 1905 m. Jame rašytojas liudija trokštąs būti palaidotas gimtinėje. Tie žodžiai virto testamentu:

Kad numirsiu, man pakaskit
Ant Šventosios upės kranto:
Kas matytų kapas sodžių,
Kūdikėlis kur užaugau.

Kad girdėtų tą dainelę,
Motinėlė kur dainavo,
Kai ant kelių mažą migdė
Ar lopšy mane lingavo.

Tu, Julyte, mano kapą
Žolynėliais apkaišysi,
Tarpu rožių ir lelijų
Man kryželį pastatysi.

Nieko kito aš nenoriu,
Tik lelijos kas žydėtų,
Kas pavasario rytelį
Kad lakštingala skambėtų…

Tos lelijos– tai paveikslas,
Kurį gyvas numylėjau,
Nors lakštingalos dainelių
Aš dainuot nemokėjau.

KELIONĖ NAMO, Į LIETUVĄ

Po mirties Jonas Biliūnas pradėtas garbinti. Pradėta kalbėti apie paminklo statymą, apie palaikų parvežimą Lietuvon. Atsirado net žmonių, kviečiančių neleisti žmonai Julijai statyti paminklo Zakopanėje.

Tų pačių metų *Vilniaus žinių* nr. 49 žmonos Julijos brolis Augustinas Janulaitis jiems atsakė rašydamas: *Kol gyvas buvo geradariai graužė jį, persekiojo, kibo prie privatinio jo gyvenimo, sveikos vietelės nepalikdami. Mirus jam, atsimainė pasielgimas. Pradeda tie patys žmonės gailėtis, dūsauti, dejuoti. Galvoja apie tai, kaip tuos savo širdies jausmus geriau išreikšti, prasideda agitacija, kas daryti su jo kūnu, kaip galima būtų išpuošti jo kapą.<….> Kol gyvas buvo, tai rūpinos žmona, o kai mirs, tai sau atsiimsime… Žmona gi padėjo savo laiką, sielą, darbą. Kas daugiau turi teisių?* Atsakymas buvo aiškus.

Toliau jis rašė: *Neatėjo galvon niekam, kodėl taip anksti mirė Jonas Biliūnas. Jeigu rūpi tautos literatūra, tai reikėtų pažiūrėti, bene yra ir daugiau tokių kandidatų eiti Biliūno pėdomis. Mirs ir kiti, giltinė palengva pjaus naujas aukas. O visuomenė dejuos, rinks aukas šermenims, pakasynoms, dejuodami apie baisų tautos literatūros nuostolį. Greitai nusiramins, paminklus bestatydami, tėvynės labui akmenis beritindami. Gera pramoga. Laukia naujų*.

Praėjus septyneriems metams po Jono Biliūno mirties, V. Kapsukas pavadino Biliūną „didžiausiu lietuvių beletristu" ir nurodė, kad jis mokėjo *į gilius sielos slėpinius dirstelėti ir matė tai, ko kiti nematė*. Vėliau V. Mykolaitis-Putinas panašiai atsiliepė apie Jono Biliūno noveles: *Šitose paprastutėse miniatiūrose esama daugiau artizmo ir kūrybos, negu daugelyje ankstesnės mūsų literatūros pripažintų apysakų*.

1939 m., minint J. Biliūno 60-ąsias gimimo metines, Lietuvai užmezgus diplomatinius santykius su Lenkija, susirūpinta įvykdyti Jono Biliūno valią – palaikus iš Zakopanės nuspęsta pervežti į tėviškę. Vienas didžiausių iniciatorių buvo Antanas Žukauskas-Vienuolis. Jis pasiūlė Joną Biliūną palaidoti ant Liūdiškių piliakalnio, o reikiamą žemės plotą padovanojo savininkai. Svarstant, kur perlaidoti poeto palaikus, buvo siūlomas Vorūtos piliakalnis ar Niūronių kapinaitės. Rašytojų draugija pritarė A. Vienuolio pasiūlymui.

Buvo rengtasi gana rimtai. Yra išlikęs sąrašas 100 anykštėnų, kurie turėjo būti pakviesti į poeto palaikų pagerbimo ceremoniją. Daugiausia buvo J. Biliūno giminaičiai ir žymesni anykštėnai. Pargabenimo išlaidoms padengti buvo renkamos aukos. Buvo viskam pasiruošta: iškasta duobė, pašventinta kapui skirta žemė, pastatytas didelis ąžuolinis kryžius. Laidotuvės turėjo įvykti rugsėjo 10 dieną. Bet prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Viską teko atidėti.

1938–1939 m. Antanas Vienuolis rašė: *Niūronių kaimas, rašytojo gimtinė buvo išskirstyta į vienkiemius. J. Biliūno sodyba palikta vietoje. Joje ūkininkavo rašytojo brolio Mykolo sūnus Jonas. Tebestovi vietoje ir toji gryčia, kurioje gimė rašytojas.*

Brolvaikis pasakoja svečiams apie savo dėdę rašytoją, ką girdėjęs iš tėvų, giminių, pažįstamų. Parodo vietą, kur katytę nušovė, pasakodavo, kaip, paskutinę vasarą viešėdamas tėviškėje, vis kopdavęs į Beržų kalnelį ir ten, susisupęs į kailinukus, ilgas valandas išsėdėdavęs, vis apie kažin ką galvodamas ir vis žiūrėdamas į apylinkės miškus, paliūnes ir Šventosios pakrantes. Jautėsi labai vienišas ir be draugų.

Julija Janulaitytė-Biliūnienė. XX a. II ketv. Iš A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus rinkinio

Vėliau į Lietuvą Joną Biliūną įsipareigojo susigrąžinti sovietų valdžia. 1953 m. birželio 28 d. palaikai buvo ekshumuoti, o liepos 1-ąją iš Varšuvos parskraidinti į Vilnių ir iškilmingai nuvežti į Anykščius. Apie tai tik išvakarėse sužinoję anykštėnai gausiai susirinko į palaikų perlaidojimą.

Prieš tai porą valandų Vilniuje, Rašytojų sąjungoje, juos pagerbti leista tik pasirinktiems, tik ištikimiems, budrių akių ir klusnių ausų saugojamiems. Baimintasi, kad tik nebūtų demonstracijų, kad tik nebūtų per didelio jautrumo. Vis su baime: kad tik savo sueitų, kiek reikia, pastovėtų, būtų ne per liūdni, nei per linksmi… Kad nufilmuot būtų galima ir dar už jūrų marių parodyti. Žiūrėkite, kokie mes patriotai.

Tik šį kartą Anykščiuose žemės niekas nešventino ir kryžiaus nestatė… Julija Biliūnienė-Matjošaitienė perlaidojimo metu buvo nualpusi ir paskui ilgai gydėsi širdį.

A. Vienuolis pasakojo: *Šimtus metų laukiau šitos dienos, o dabar viskas lyg juokams. Laksto kaip pakvaišę.<…>Lyg nori, lyg bijo, kad per daug nesusirinktų. Manęs niekas nepaiso. Liepia tik kalbą pasakyti ir dar klausia, ką aš ten kalbėsiu… parašyk, duok,– drebančiom rankom sklaidydamas prirašytus paruoštus kalbos lapus, dūsauja rašytojas*. Karstą nuleido į specialiai išmūrytą duobę ir uždengė marmurine plokšte su užrašu:

JONAS
BILIŪNAS
1879
1907

TARYBŲ VYRIAUSYBĖS RŪPESČIU
RAŠYTOJO PALAIKAI 1953 METAIS
PERKELTI IŠ ZAKOPANĖS LENKIJOJE
Į GIMTĄJĄ TARYBŲ LIETUVOS ŽEMĘ

1958 m. buvo atidengtas architekto Vytauto Gabriūno suprojektuotas paminklas – 14 m aukščio granitinis bokštas su metalinėmis grotelėmis, saugančiomis įėjimą prie kapo, o virš jų pritvirtintas bronzinis Biliūno bareljefas, sukurtas Broniaus Vyšniausko.

To meto laikraščių straipsniuose aprašant rašytojo laidotuves, didžiuotasi liaudies ir sovietų vyriausybės „atliktu darbu“, nepraleidžiant progos papriekaištauti „buržuazinei“ Lietuvos valdžiai už tai, kad ji „net nemanė įvykdyti rašytojo valios”. Literatūros klasikas įvertintas būdingais tiems laikams epitetais: liaudies rašytojas, proletarinis rašytojas, masių organizatorius, revoliucionierius… Apgailestaujama, kad jis „nepakilo savo veikoje ligi revoliucinio marksizmo supratimo“, bet viską atperka jo kūryba, padedanti auklėti mūsų krašto liaudį komunizmo dvasia… Aktualizuojamos novelės *Pirmutinis streikas, Be darbo*…

Sovietinė cenzūra leido sau reikiamai paredaguoti netgi Jono Biliūno kūrinius. Ypač kliuvusi apysaka *Liūdna pasaka*. Savaip buvo pertvarkytas ir antrasis Biliūno *Raštų* (publicistikos ir laiškų) tomas. Kupiūruotos vietos, kur rašoma, kaip caro žandarai persekioja „apšviestesnius“ lietuvius.

1980–1981 m. *Vagos* išleistų Biliūno *Raštų* tritomyje kupiūrų dar neišvengta. Tik 1995 m. leidykla *Baltos lankos* išleido autentiškos Biliūno kūrybos rinktinę *Liūdna pasaka* (sudarytojas Giedrius Viliūnas).

Būta net kuriozinių atvejų. Meilė Lukšienė, monografijos apie Joną Biliūną autorė, jo raštų rengėja, yra minėjusi, kad sykį leidykloje vienas sovietinis „aktyvistas“ siūlė parašyti kitokią *Brisiaus galo* pabaigą. Atseit šuo turėtų įkasti šeimininkui… Tuomet pasipiktinęs profesorius V. Mykolaitis-Putinas net šoktelėjo nuo kėdės, nepritarė ir redaktoriai. „Sumanymo“ teko atsisakyti… O kada me išleisime visą nesudarkytą Jono Biliūno kūrybos palikimą?

1989 m. balandžio 11 d., minint 110-ąsias rašytojo J. Biliūno gimimo metines, ant Liudiškių kalvos atstatytas antkapinis paminklas toks, kokį jam pastatė žmona Julija Biliūnienė Zakopanėje. Paminklą restauravo ir kryžių atkūrė dailininkas Jonas Žukas. Pagaliau anykštėnai įvykdė rašytojo valią.

CULTURAL HERITAGE

Juozas Brazauskas

THE ROLE OF JULIJA JANULAITYTĖ-BILIŪNIENĖ (1880–1978) IN THE LIFE AND WORK OF WRITER JONAS BILIŪNAS

Summary

Julija Janulaitytė was a doctor, Lithuanian public and political figure, wife of the first professional Lithuanian writer Jonas Biliūnas, sister of historian and political figure Augustinas Janulaitis, wife of Stasys Matjošaitis-Esmaitis, famous pedagogue, mother of dr. Meilė Lukšienė. This testifies to Julija being an extraordinary personality. She was born in 1880 in Molavėnai, in the current Šiauliai district, and died, in 1978, in Vilnius, and was buried in Kaunas, Petrašiūnai cemetery.

Juozas Brazauskas
Margirio g. 3-66, LT-36248, Panevėžys

Gauta 2020 08 10
Atiduota spausdinti 2020 10 20